

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴÍ BALALAR MENEN SÓZLIK JUMÍSÍN ALÍP BARÍW MAZMUNÍ

Bayımbetova Manzura,

NMPI Sırtqı tálim bólimi, Mektepke shekemgi tálim baǵdarı talabası

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15080057>

***Annotaciya:** Mektepke shekemgi jastaǵı balalar menen sózlik jumısların alıp barıw olardı anıq sóylewge úyretiw usılları haqqında sóz júritiledi.*

***Tayanısh túsinikler:** sózlik, sóz baylıǵı, anıq sóylew, milliylik, antonim, sinonim, jeke pikir.*

Mámleketimiz ǵárezsizlikke erisken dáslepki jıllarınan baslap-aq, bilimlendiriw sistemasına mámleket siyasatı dárejesinde itibar qarata baslandı. Eń baslı maqsetlerinen biri elimizdi óz bilimi hám jetiskenlikleri menen pútkil dúnyaǵa tanıtıwshı watansúyiwshilik ruwındaǵı barkedal shaxslardı jetilistiriw bolıp esaplanadı. Bilimlendiriw tarawındaǵı kemshiliklerdi saplastırıw hám qayta kórip shıǵıw ushın birqansha nızam hám hújjetler ıslap shıǵıldı.

Tálim basqıshları arasında "Mektepke shekemgi tálim" ge bolǵan itibar ayrıqsha áhmiyetke iye. Sebebi, mektepke shekemgi tálim shaxstın bilim alıw jolına qoyǵan dáslepki eń úlken qáдеми sanaladı. Bul bolsa, óz náwbetinde mektepke shekemgi tálim shólkemi hám pedagog shaxslardan úlken juwapkershilikti talap etedi. Búgingi kúnde, balalardı mektepke shekemgi tálim shólkemlerine qamtıp alıw dárejesi júda joqarı. Birneshe jıllar aldın balalar "Menin birinshi ustazım", "Bul insan maǵan qolıma qálem, ruchka uslatıp, jazıwdı, sıızwdı, súwret salıwdı úyretti, hárip tanıttı" dep, 1-klassta bilim bergen muǵallımın kóklerge kóteteretuǵın edi. Al, házirgi waqıtta sanlardı bılıw hám sanaw, háriplerdi hám seslerdi tanıw, súwret salıw, ingliz hám rus tilindegi sózliklerge iye bolıw mektepke shekemgi jastaǵı balalar ushın ápiwayı halat sıpatında qaralmaqta. Balalar 7 jasqa tolıp, baslawısh klasqa qabil etilgeninde, baslanǵısh bilimlerdi tolıq ózlestirgen halda barmaqta. Bul da elimizdeki mektepke shekemgi tálimge bolǵan itibar hám imkaniyatlar jemisi esaplanadı.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalar shaxs bolıp, olar da jámiyet aǵzası esaplanadı. Olardıń keleshekte qanday insan bolıwı, minez-qulqı barlıq jaǵdaylarda biologiyalıq faktorlardıń tásir kúshi nátiyjesinde bola bermeydi. Olardıń tárbiyalanıwında tásir etiwshi faktorlar arasında sociallıq ortalıq, yaǵnıy jámiyettegi insanlar hám waqıyalar jetekshisi esaplanadı.

Dúnya alımlarının anıqlawınsha, balalardıń ósip, rawajlanıwında tıykarǵı iskerlik bul- oym. Yaǵnıy, olar barlıq bilim hám turmıslıq tájiriybelerdiń barlıǵın oym arqalı qabil etedi. Oyin procesinde balalar úlkenler turmısın úyreniwdi hám oǵan

baylanıslı oy-qıyalların da oyın arqalı ámelge asıradı, olarǵa elikleydi. Bunday keń arızıwlar hám tar imkaniyatlar arasındaǵı qarama-qarsılıqlarǵa da balalar oyınlar járdeminde sheshim tabatuǵını sózsiz. Bul balalardıń durıs rawajlanıwına járdem beredi. Sebebi, balalar oyın arasında júda kóp fizikalıq háreketler isleydi, sonıń menen birge, basqa balalar menen qarım-qatnasta bolıp, sóylew, topar bolıp ıslaw kónlikpeleri rawajlanadı, sóz baylıǵı artadı. Al, búgingi kúnde bolsa, balalar ushıwshı bolıp samolyotlarda ushıw, úlkenlerdey avtomobil basqarıw yamasa júda kóp aqsha tabıw, ásker bolıp qurallardan paydalanıw sıyaqlı oy-qıyallarınıń barlıǵın telefon járdeminde ańsat ǵana ámelge asırmaqta. Sonıń ushın olar, qádirlı hám qımbatlı waqıtınıń derlik barlıǵın telefonda olardı jawızlıqqa tárbiyalawshı oyınlar oynawı balalardıń tárbiyasına keri tásir etip atırǵanlıǵı sózsiz. Balalardı heshqanqay ata-ana yamasa pedagog emes, qanday da texnika, telefon tárbiyalap, basqarıp atırǵanǵa uqsaydı. Balalardıń minez-qulqı barǵan sayın ózgermekte, hesh nársege qızıǵıwshılıǵı joq qopal, ashıwshaq, tınlawdı da, sóylewdi de qálemeytuǵın sabırsız adam sıpatında ósip rawajlanıwında tıykarǵı faktor esaplanadı. Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń sózlik qorınıń biz oylaǵannan da azayıwına, bar sózliginiń derlik yarımın internet arqalı úyrengeń uyatsız yamasa qopal sózleri, shet tilindegi sózler iyelewine sebep bolmaqta. Shet tillerin biliw de júda úlken jetiskenlik. Degen menen, ózge tildiń bárin bil, óz tilińdi umıtpa, deydi dana xalqımız.

Balalar arasında bunday máselelerdi saplastırıw maqsetinde mektepke shekemgi jastaǵı balalar ushın mektepke shekemgi tálim shólkemlerinde sózlik jumısların kóbirek alıp barıw, sóylew kónlikpelerin rawajlandırıwshı shınıǵıwlardı shólkemlestiriw baslı wazıypalardan biri esaplanadı.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde balalarǵa sózlik jumısın alıp barıw kerek bolǵan tıykarǵı bilimlerden biri sanaladı.

Elimizde birqansha shayıw hám jazıwshılar balalarda ana tilimizge bolǵan qızıǵıwshılıǵın oyatıw maqsetinde qosıqlar, gúrrińler toplamlar baspadan basılıp shıǵılmaqta. Atap aytqanda, eski hám zamanagóy balalar kitaplarınan Zıywatdin Zamatdinovtıń 1997-jılı baspadan shıqqan «Jumbaqlar» atlı jumbaq, jańıltıwshı hám qosıqlar toplamı, Ibrayım Yusupovtıń 2014-jılı baspadan shıqqan "Top, top, domalaq" qosıqlar toplamı, Muratbay Nızanovtıń balalarǵa arnalǵan kitaplardı Mektepke shekemgi tálim shólkemlerinde kóp qollanıladı. Sonday-aq, 2025-jılı 24-yanvar sánesinde 70 jasın qarsı alǵan Yaqıpbay Ájımov ta birqansha miynetleri menen balalar kewlinen orın almaqta. Atap aytqanda, "Erkebaydı erke demeń", "Eshkiniń nege saqalı bar?" "Men súyemen gúllerdi" hám taǵı da basqa kitaplarındaǵı qosıq hám gúrrińlerdi balalar qızıǵıwshılıq penen tınlaydı.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde balalardıń sózlik qorı arnawlı sózlik jumısları, sonday-aq balalardıń kún dawamındaǵı basqa da iskerlikleri nátiyjesinde rawajlanadı.

Sózlik jumısları mektepke shekemgi jastaǵı balalardı dógerek-átirap penen tanıstırıw, antonim, sinonim, kelbetlik, feyil sózlerdi hám olardı ómirde durıs qollanıwdı úyretiw shınıǵıwları túsınıledi. Sózlikti rawajlandırıw baladaǵı ses mádeniyatın tárbiyalaw, sózlerdiń grammatikalıq jaqtan durıs aytılıwına itibar beriw menen tıǵız baylanıslı. Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń sózligin bayıtıwda seslerdi anıq aytıwǵa, gáplerdi sintaktikalıq jaqtan durıs dúziwge, predmetlerdiń atın anıq hám tolıq etip aytıwǵa, dógerek-átiraptaǵı waqıyalarǵa say pikir bildiriwge úyretiw, ayırıqsha áhmiyetke iye. Balalar aytılıwı qıyın bolǵan yamasa uzın bolǵan sózlerdi biz balalarǵa qayta-qayta shınıǵıwlar arqalı, tákirarlap úyretemiz. Nátiyjede balalar anıq hám durıs aytıwdı ózlestiredi. Basqa iskerlikler sıyaqlı, bul shınıǵıwlarda, álbette, oyın arqalı úyretiw metodlarınan paydalanıladı.

Háreketli oýınlardan biri bolǵan "Aq terek pe, kók terek?" oýının oynatıw arqalı da balalarǵa kelbetlik sózlerdi úyretemiz, balalar qarsılas topardaǵı ul hám qızlarǵa minez-qulqına qaray táriyp berip, olardı shaqırıw arqalı kelbetlik sózlerdi úyrenip aladı hám oýında qollanadı. Mısalı:

Birinshi tárep: Aq terek pe, kók terek,
Bizden sizge kim kerek?

Ekinshi tárep: Tazalıqlı, tártipli,
Berin, bizge Artıqtı.

Birinshi tárep: Aq terek pe, kók terek,
Bizden sizge kim kerek?

Ekinshi tárep: Minezi jatıq múlayım,
Kerek bizge Gúlayım.

Sózlik jumısın alıp barıw da, basqa iskerlikler sıyaqlı jas ózgesheligine qaray shólkemlestiriledi. Yaǵnıy, barlıq shınıǵıwlar ápiwayıdan-quramalıǵa, jeńilden-awırǵa, tanıstan-biytanısqa qaray formasında alıp barıladı.

Kishi toparlarda sózlik jumısların alıp barǵanda predmetli súwretler tıykarǵı material bolıp xızmet etedi. Máselen, "Shańaraq" temasında sózlik bolsa, barlıq balalarǵa kórinetuǵın formattaǵı qaǵazlarda hár bir shańaraq aǵzası bólek-bólek kórsetiledi hám "bul-ata", "bul-kempir apa", "bul-ana" dep tanıtırıladı. Úyrenilgen jańa sózlerdi bekkemlew ushın "Atam jaqsı" , "Kempir apam" balalar qosıqları yadlawǵa tapsırma etip beriledi hám balalardan óz shańaraǵı haqqında aytıp beriw sorıladı.

Bul túrdegi shınıǵıwlar orta toparda da usı formada dawam etedi, yaǵnıy, jıldıń ekinshi yarımına qaray sózler quramasıp baslaydı. Miyweler, palız ónimleri, quslar, haywanat dúnyası, transport hám kásip túrleri arnawlı kartochkalar járdeminde úyretiledi.

Úlken hám mektepke tayarlaw toparlarında sózlik jumısları basqışpa-basqış quramasıp baradı. Bul topar balaları kishi hám orta toparda iyelegen sózliklerin qollanǵan halda anıq hám mánili sóylewge úyretiledi. Bul shınıǵıwlarda da súwretlerden paydalanıw nátyjelilikti jáne de asıradı. Mısalı, balalarǵa Nawrız áyyamı sáwlelengen súwret kórsetiledi. Ol súwrette adamlardıń súmelek pisirip atırǵanlıǵı, qız-jigitler átkónshek ushıp, balalar milliy xalıq oynların oynap atırǵanlıǵı sáwlelenedi. Balalarǵa eń birinshi nábette tómendegishe sorawlar beriledi:

- Balalar, bul qaysı bayram?
- Súwrette kim ne islep atır?
- Balalar qanday oyun oynap atır?
- Súwrette qanday milliy taǵamlar bar?
- Qaraqalpaq xalqınıń milliy kiyimleri qanday eken?

Bul sorawlarǵa juwap berıp bolǵan soń, balalardan súwretti qanday at penen ataw múmkinligi haqqında pikirleri soraladı hám súwretke qarap waqıyalardı bir-birine baylanıstırǵan halda gúrriń dúziw tapsırıladı.

Shınıǵıwdıń itibarǵa alınatuǵın tárepi sonnan ibarat, balalar Nawrız bayramı, Qaraqalpaq milliy kiyimleri, taǵamları, milliy xalıq oynları haqqında bilimge iye bolıp qalmastan, sóz baylıǵı artadı, sóylew kónlikpesi rawajlanadı. Súwretke tiykarlanıp, erkin syujetli gúrriń dúziwge úyrenedi, sóylegende sózlerdi bir-biri menen baylanıstırıp, mánili sóylew kónlikpesi rawajlanadı.

Juwmaqlap aytatuǵın bolsaq, Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkeminde balalarda sózlik jumısın alıp barıwda olardıń sóz baylıǵın arttırıw, óz pikirin erkin jetkize alıw, durıs hám anıq sóylew kónlikpeleri qalıpleseadı. Sonıń menen birge barksamal shaxslardı jetilistiriw ushın sózlik jumısları hám mazmunlı sáwbetlerdiń de durıs shólkemlestiriliwi hám ámelge asırılıwı tárbiyashılar tárepinen ayrıqsha áhmiyetke iye.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Babayeva D.R. "Nutq óstiriş nazariyası va metodikası" «Barkamal fayz media»- nashriyoti, Toshkent -2018.
2. Mirzayeva D.Sh. "Maktabgacha pedagogika " Toshkent - 2022.
3. Kutlimuratovna, S. K. (2021). Preschool education reform. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 152-155.

“ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍŃ INTEGRACIYASÍ” atamasındaǵı V Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

4. Kutlimuratovna, Shamuratova Xurlıman. "Psychological and pedagogical conditions for the formation of students of higher education institutions for teaching rhetoric to children of school age." *International journal of recently scientific researcher's theory* 1.3 (2023): 190-194.
5. Qodirova F.R, Toshpólatova Sh.Q, Kayumova N.M, Ázamova M.N."Maktabgacha pedagogıka" Tafakkur nashriyoti, Toshkent-2019.